

Harta județelor Bacău, Covasna, Harghita și Mureș, cu specificarea zonelor muntoase / Bákó, Hargita, Kovászna és Maros megye mintája, a hegyvidék megkülönböztetésével.

Prescurtările utilizate pentru orașele din cele patru județe / A városok nevének rövidítése: B-Baraolt/Barót, BB-Bălan/Balánbánya, BC-Bacău/Bákó, BS-Borsec/Borszék, BU-Buhuși, C-Comănești, CS-Miercurea-Ciuc/Csikszereza, D-Târnăveni/Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O-Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Toplița/Maroshévíz, IB-Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K-Covasna/Kovászna, KV-Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L-Luduș/Marosludas, M-Moinești, MV-Tg. Mureș/Marosvásárhely, R-Reghin/Szászrégen (Reen), S-Sovata/Szóvata, SG-Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T-Tuşnad-Băi/Tusnádfürdő, TO-Tg. Ocna, U-Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V-Vilâjba/Szentgyörgyfa.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

ACTA 1996

A Székelyföld középkori (13-15. század) falképeinek kutatástörténete (Vázlat)

(Kivonat)

A dolgozat az erdélyi, ezen belül elsősorban a székelyföldi középkori falképek kutatásának történetét foglalja össze röviden, a 19. század közepétől napjainkig. A korai irodalom jelentősége, hogy számos olyan falképpel is foglalkozik, amelyet utólag bemeszeltek, vagy megsemmisült. Az első szakszerű elemző RÓMER (1874). HUSZKA múlt századi rajzai és akvarelljei nemcsak a restauráláshoz nélkülözhetetlenek. A századelő nagy összefoglaló munkái GERECEZE (1905), ÉBER (1915). Századunk közepéig számos szerző kiemeli az itáliai kapcsolatokat, a Szent László-legenda ábrázolásának jelentőségét. Az 1960-70-es években DRÁGUT a közép-európai összehasonlító kutatások irányából közelíti a témát, és sajátos ikonográfiai programot feltételez a falusi templomok falfestészetében. Kiemeli az erdélyi falfestészet különlegességét (időbeli késétségét) európai viszonylatban, de nagy felmérése (1985) csak a délnyugat-erdélyi anyagot tárgyalja. A székelyföldi emléanyag feldolgozása és restaurálása időszerű feladat marad.

A középkori falképeink kutatástörténetét csakis a középkori Magyarország és ezen belül Erdély emléanyagának áttekintésével lehet vizsgálni. Akár történelem, akár művészettörté-

neti szempontokat veszünk figyelembe, indokoltak látszik az egész erdélyi falképkutatást röviden összegezni, sőt mivel az első világháború utáni kutatástörténet az Erdéllyel szomszédos Bánság, Bihar és Máramaros emlékeit többnyire együtt vizsgálja, számunkra is ez látszik kézenfekvőnek, még akkor is, ha a feltételezett iskola, műhely és mester, vagy akár az esetleg felismerhető stílusegység szempontjából az általunk áttekintett táj emlékanyagában mindeddig még nem körvonalazható olyan sajátos egység az itáliai gyökerű közép-európai összképen belül, mint pl. Tirol (Ausztria), Gömör (Szlovákia) vagy a Vas-Zala megyei (Magyarország) falképegyüttesek esetében.

Vizsgálódásunk azt látszik megerősíteni, hogy az ikonográfiai toposzok, a stílustörténeti korszakok a fent említett emlékanyag fenti, szélesebb összképébe illeszkednek. Fontos kérdés még - amelyre az eddigi kutatás is többször felhívta a figyelmet, hogy az erdélyi művészetírás sajátos feladata lenne vizsgálni a középkori ortodox egyházművészet, valamint katolikus-keresztény emlékek egymásmellettségét, és az ebből esetenként eredő kölcsönhatásokat.

A következőkben a minket szorosabban foglalkoztató kutatástörténetet kívánjuk röviden összefoglalni. Nem célunk az eddigi művészettörténeti kutatás értékelése. Áttekintve a több mint száz éves falképkutatás történetét, ismerve a környező országokban - Szlovákiában, Ausztriában - elkészült vagy folyamatosan publikált középkori falképtopográfiákat, és nem utolsó sorban arra gondolva, hogy a Radocsay Dénes összefoglalója óta eltelt időszakban Vasile DRÁGUT, DÁVID László, KÓNYA Ádám és mások kutatásai nyomán csupán a mai Kovászna és Hargita megyében kétszeresére nőtt az eddig ismert falképek száma, időszerűnek érezhetjük a román, magyar és német művészettörténészek által elvégzendő feladatot, az igen gazdag erdélyi emlékek új összegezését.

1847-ben HENSZLMANN Imre ismertette a máramaroszi templomrom 1844-ben előkerült falképeit.¹ Az addig elsősorban építéstörténeti szempontból vizsgált épület oly nagy

felületen rejtett 13-14. századi falképeket, hogy folyamatos felfedezésük kivételes figyelmet kellett.² A 19. század negyvenes-ötvenes éveire tehető tehát az az időszak, amikor a kibontakozó magyar művészettörténetírás már felfigyel a jelentős építészeti emlékek tárgyalásakor a középkori freskókra is, de még nem beszélhetünk igazi falképkutatásról, hiszen többnyire futó megjegyzések, rövid leírások vagy éppen csak utalások jelzik a műemlékekről szóló tanulmányokban, cikkekben a középkori falképeket is. A falképekről szóló beszámolók hiányát ebben az időszakban azzal is magyarázhatjuk, hogy ezt az emlékanyagot - különösen Erdélyben - még többnyire vastag vakolat vagy mészréteg fedi. KŐVÁRI László 1852-ben alig négy erdélyi falképről tesz említést.³ Ezzel közel azonos időszakban Friedrich MÜLLER szász pap-történész közöl erdélyi szász műemlékekről szóló kisebb tanulmányokat, amelyekben elsőként ír le néhány középkori falképet.⁴ Szórványos publikációval még Ludvig REISENBERGER járult hozzá az ötvenes évektől a szász templomok falképeinek ismertetéséhez.⁵

Az első jelentős művészettörténeti tanulmány, amely a középkori falképek kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet, 1864-ben jelent meg IPOLYI Arnold tollából. A máig ismert, egyik legnagyobb: a szepesváraljai freskó bemutatása során IPOLYI a falképkutatás napjainkban is érvényes alapvető problémáját, nehézségét is megfogalmazta: „Mégis, míg ezen egyházak építészeti műrészei, faragványaik és domborműveik, oly nagy számban maradtak ránk, (...) hogy a műleírás alig bír velük: addig a falfestészetre nézve csak azon történelmi adatok morzsalékaiból volt eddig kénytelen élni, melyek nagyobbára határozatlanul emlegetik, hogy itt is meg ott is, ez és amaz egyház és palota kifestve volt, anélkül, hogy jelenleg csak legkisebb nyomát is látnák. És mi sem természetesebb ennél! Míg az épület, a kőalkotvány szilárdságánál fogva daczol az idő enyészetével, míg a faragvány letörve bár vagy bevakolva ellenáll mindazon méltatlanságoknak, melyeket rajta a századok keze elkövetett: addig a gyöngédebb termé-

szetű falfestvény a legcsekélyebb változást is megérzi. Az évek sora elhalványítja színeit, a változó időjárás alatt lehámlik és elporlad, a sérülések miatt tarthatatlanná lesz, egyetlen oktan újítás által tönkre juthat, s egyszerű bemeszelés által a mészréteg síri szemfedője örök feledésbe boríthatja.”⁶

„Az összes középkori festészeti emlékeinkről kellene szólanom” - folytatja IPOLYI⁷, bár tudja, hogy a kutatás ezen a téren is csak a kezdetén tart. A további tennivalók felismerésében és megfogalmazásában HENSZLMANN Imre befolyása volt a döntő. „HENSZLMANN volt a magyar művészettörténetírás megalapító, a romantikus generáció tevékenységének elméleti alapjait a legvilágosabban kifejezésre juttató egyénisége. Az általa kifejezett elvek irányítják kortársainak, a «nagy triász» másik két tagjának: IPOLYI Arnoldnak és RÓMER Flórisnak a munkásságát is. A század közepe utáni évtizedek legfontosabb feladatának az emlékek megismerése, feldolgozása, az anyaggyűjtés bizonyult” - állapítja meg MAROSI Ernő.⁸

IPOLYI és RÓMER topografikus munkájával párhuzamosan a korszak restaurátorainak terepjárásait is erdemes felidézni, hiszen RÓMER nagy összefoglalóját⁹ a falképek rajzai is segítették. STORNÓ Ferenc említette pl. először az őraljaboldogfalvi¹⁰ vagy a demsusi falképeket, ez utóbbiakból ő bontott ki összefüggő részleteket,¹¹ SCHULCZ Ferenc pedig a vajdahunyadi vár falképeiről szolt az elsők között: „Utolsó jelentésem óta Vajda-Hunyad várában a következő leletek fordultak elő: (...) Az első emeleti terem erkélysorát vizsgálva eddig ismeretlen festésre akadtam. Az erkélyre ugyanis, mindjárt a bolthajlás alatt levő csúcsívekben, szentek mell-képei festvék, természeti nagyságban.”¹²

A középkori ortodox egyházművészet korai híradásai is e két építész-restaurátortól származnak. STORNÓ jelzi, - mint láttuk - az őraljaboldogfalvi képeket, SCHULCZ pedig brassói beszámolójában így ír: „Említésre méltó továbbá az oláhok egyháza (Szent Miklós templom), mely főalkatrészeiben, nézetem szerint a

közép-korból származik. (...) Érdekes ezen egyház alaprajza, festése és regényes külalakja.”¹³

A falképek sajátos sorsára vet némi fényt a szászsebesi kápolna esete, amelyhez hasonlóval a mai kutató is gyakran találkozik. STORNÓ 1869 augusztusában így ír: „A templom mellett goth kápolna áll, mely jelenleg téli tornacsarnokul szolgál, s melynek belső északi oldalán nagy-szerű falfestmény nyomai tűnnek elé.”¹⁴ SCHULCZ Ferenc pedig, aki ugyanez év novemberében jár Szászsebesen, már így számol be a pár hónappal azelőtt még látható képekről: „A kápolna most torna iskolául szolgál, és szép fehérré van meszelve. Kevés biz itt a kegyelet!”¹⁵

STORNÓ beszámolója és szép rajza viszi be a szakmai köztudatba a brassói Fekete-templom déli kapujának timpanonján levő falképkompozíciót.¹⁶ RÓMER később részletesen ismerteti e képet,¹⁷ ezt megelőzően viszont SCHULCZ Ferenc¹⁸ és ORBÁN Balázs¹⁹ is említést tesz erről az Erdély egyik legszebb középkori falképéről.

ORBÁN Balázs A Székelyföld leírása című nagy munkájában²⁰ számtalan középkori fal-képről tesz elsőként említést. Esetenként ő maga tár föl töredékeket, ugyanakkor egyes emlékeket eléggé részletesen is leír. Ezért teljesen érthetetlen, hogy RÓMER nem vesz tudomást ORBÁN falképleírásairól, csupán egyetlen alkalommal hivatkozik a „fáradhatatlan kutató” beszámolójára, a marosvásárhelyi vártemplom kápolnájában talált falképek esetében.²¹

Bár el kell ismernünk, hogy ORBÁN Balázs falképemlítései a jelzésen túl alig használhatók a művészettörténet számítára, mégis csak a kor szemléletére lehet jellemző a Székelyföld művészeti emlékeinek elhanyagolása mindaddig, amíg a század nyolcvanas éveiben HUSZKA József működése, felfedezései és leírásai révén e vidék középkori falképei is felkeltik a megérdemelt figyelmet.

Vissz térve ORBÁN Balázs szerepére az erdélyi falképkutatás történetében, az ő munkásságát mindenképpen úttörőnek kell tekintenünk, hiszen amíg a művészettörténészeket, akik még „...nemrég indultak ki...”, - ahogy IPOLYI fogal-

maz -, elkápráztatja az erdélyi nagyvárosok, a szász templomerdők vagy Hátszeg vidékének frissen felfedezett, csodálatos emlékanyaga, addig az egyetlen a múlt század hatvanas éveiben, aki ha nem is szakszerű leírásokkal, de egyáltalán felfigyel a székelyföldi falvak templomaiban felsejlő festményekre is. Ugyanakkor csak csodálkozni lehet, hogy miközben oly részletesen leír pl. templomi felszereléseket vagy akár harangokat, ugyanakkor a szeme elé kerülő középkori freskókat, amelyeket némegyszer nagyon szépek minősít, legtöbbször kutatlanul odahagy?!

Bár tudjuk, hogy ebben az időben a téma még a szakma számára is új, és a kutatás még eléggé véletlenszerű, ugyanakkor azzal is számolnunk kell, hogy a templomok többnyire valokolat vagy mészréteg által födött falfelületeinek lehámozása sokszor helyi ellenállás miatt hiúsul meg, mert még mindig érezhető a protestáns képellenesség, vagy a katolikus hitközség anyagi, de akár esztétikai megfontolású aggályoskodása; ezért a kutatónak gyakran kell eredménytelenül továbbmennie. Mindezek mellett van még a kutatásnak egy figyelemre méltó akadálya: ha megfigyeljük ORBÁN Balázs kifejezéseit, amelyeket néha a felbukkanó ábrázolásokra használ, észrevehetjük hogy pl. a bizánci ízlésben festett alakokról beszél²², márpedig a kor művészettörténeti kutatása és romantikus nemzeti szelleme szerint a „bizánci” ekkor még „a nem magyar” szinonimája. Ma már tudománytörténeti tény, hogy a bizánci szellemű itáliai trecento festészete egykor jó időre meghatározta egész Közép-Európa művészetét, így az erdélyi katolikus-keresztény művészetet is. Az erdélyi 14-15. századi fal-festészet emlékei ilyenformán egyidőben őrzik a bizánci hagyományt, akár az ortodox, akár a katolikus szertartású templomokra gondolunk.²³

ORBÁN Balázs összesen huszonhat falképről tesz említést.²⁴ Ezek között számos olyan töredék volt, amelyet ő talált meg, és írt le először, de csak a későbbi kutatás hozott a felszínre nagyobb területet, mint pl. Bibarcfalván,²⁵ Csíkrákoson²⁶ és Sepsibesenyőn.²⁷ Ő több olyan középkori freskót is megemlít, amelyekről már ott-

jártakor mint nemrég bevokolt és elmeszelt vagy korábban elpusztult emlékekről beszéltek a helyiek,²⁸ de olyan falképekről is szót ejt, amelyekre a kutatás a mai napig sem figyelt fel, pl. Berekeresztúr,²⁹ Felvinc³⁰ vagy Barcaújfalu³¹ templomainak esetében.

ORBÁN Balázssal csaknem egyidőben járta végig Maros-szék falvait BENKŐ Károly is. Néhány templom régi falképéről - még ORBÁN előtt - ő tesz először említést.³²

Mindezek után a falképkutatás igazi lendületét RÓMER Flóris 1874-ben megjelent nagy munkája adta meg.³³ RÓMER „...adatainak száma oly nagy - mondja könyvismertetésében ORTVAY Tivadar -, hogy azok által valóban meg vagyunk lepetve.”³⁴ A kortárs meglepetése abban az időben a RÓMER által közölt falképek nagy száma miatt indokolt lehetett, ám RÓMER művének nem kevésbé fontos érdeme a sok falkép reprodukciója, a felmért emlékeknek feltételezett műhelyek, iskolák szerinti csoportosítása, és nem utolsósorban a falképegyüttesek ikonográfiai vizsgálata. Ő elemzi pl. először és részletesen a Szent László-legenda falképeinek ikonográfiáját a szlovákiai(?) bántornyai templomban.³⁵ Az igen gazdagon illusztrált és máig forrásként használt kötetben viszont a szerző az erdélyi emlékek közül csupán a máramarosi, a nagyenyedi és a kolozsvári töredékek rajzait közli.³⁶

Újabb néhány évnél kellett eltelnie ahhoz, hogy HUSZKA József leírásai és rajzai (akvarell - másolatai) nyomán több erdélyi, pontosabban székelyföldi falképegyüttes váljék ismertté.³⁷

HUSZKA József, RÓMER ikonográfiai tanulmányain kiindulva és ORBÁN Balázs, valamint helyi közlők adatait felhasználva egyedülálló kutatást végzett a Székelyföldön a század nyolcvanas és kilencvenes éveiben. Ikonográfiai elemzése ma már sok esetben túlhaladtak ugyan,³⁸ viszont kitűnő rajzai több olyan - időközben elpusztult - falképet örökítenek meg, mint pl. a homoródszentmártoni, erdőfülei vagy a maksai falképegyüttesek. Rajztanárként olyan kiváló akvarellmásolatokat készített az általa fel-

színre hozott középkori falképekről, hogy ezek alapján hitelesnek tűnik az az állítás, miszerint a gelencei, a homoródszentmártoni és a sepsibesenői falképek Szent László-legenda ábrázolásai egyetlen mesternek vagy műhelynek tulajdoníthatók.³⁹ Másolatai alapján történik napjainkban is - csaknem száz év múltán - az időközben visszameszelt vagy visszavokolt sepsibesenői, székelydályai falképek restaurálása.⁴⁰ Ugyanúgy végzik most (1995-1996) a sepsikilyéni unitárius műemléktemplom freskóinak restaurálását.⁴¹

HUSZKA a mai Kovászna és Hargita megyében tizenhárom középkori falképegyüttest ismert, amelyek közül több csaknem teljes értékűen látható ma is; a többi elpusztult vagy még mindig mérszréteg alatt szunnyad.⁴²

*GERECZE Péter falkép-, rajz- és műemlékjegyzékeinek megjelenéséig,⁴³ RÓMER Flóris összefoglalója inspirálja nemcsak HUSZKA falképkutatásait, hanem Erdély más vidékein történő felfedezéseket is. Az időközben megjelent vármegye-monográfiák szerzői néha, felmérve már a középkori falképek jelentőségét is, új adatokkal gazdagítják az addigi irodalmat.⁴⁴ Ugyanakkor BUNYITAI Vince egyháztörténeti és műemléki,⁴⁵ vagy MÁRKI Sándor várostörténeti monográfiájában szintén fordulnak elő fontos falképekről szóló jelzések vagy akár részletes leírások.⁴⁶ Kisebb publikációkban és albumokban pl. NEMES Ödön⁴⁷ és Friderich TEUTSCH⁴⁸ vagy Emil SIGERIUS⁴⁹ számol be Maros-széki, illetve százsz templomokban lévő középkori falképekről. Ez időszakban kezdő közölni művészettörténeti kutatásainak eredményeit több falképmélek leírásával Viktor ROTH⁵⁰ is, továbbá a Műemlékek Országos Bizottságának évi jelentései folytonosan hoznak új információkat az erdélyi középkori falképekre vonatkozóan.⁵¹

A 19. századi falképkutatás összegezését GERICZE Péter végzi el. MAROSI Ernő szerint „...a pozitívistikus célkitűzés jellemző mindenekelőtt GERICZE Péter műveire, a Műemlékek Országos Bizottsága rajztanárának, a magyarországi középkori falképek irodalmának jegyzékére, s különösen a régi Magyarország egész terüle-

tét áttekintő, máig egyetlen topografikus vázlatra, A magyarországi műemlékek irodalmának helyrajzi jegyzékére (1906). Mint GERECZE munkáit, a századvég és a századforduló magyar művészettörténeti irodalmának túlnyomó többségét is a pozitíviztikus célkitűzések, az ismeretanyag összefoglalásának szándékai jellemzik. Mintegy leszűrni igyekszik a kutatás a megelőző korszak eredményeit.”⁵²

GERECZE falképjegyzékéből kitűnik,⁵³ hogy RÓMER idézett összefoglalója óta, az 1874 és 1905 közötti időszakban, Erdélyben több mint ötven új felfedezés történt. A nagyszámú emlék alapján, amelyek között nagy felületű falképegyüttesek táruáltak fel - Gelencén, Homoród-szentmártonban vagy Óraljaboldogfalván - a művészettörténeti kutatás a leíró jellegén túl már tovább léphetett a gazdagabb, ikonográfiai és stíluskritikai kutatások irányába is. Így az Émile MALE-i modern ikonográfiai eredmények jegyében látott napvilágot 1915-ben ÉBER László munkája,⁵⁴ amelynek segítségével a még kevésbé összefüggő falképtörödékek ikonográfiai vizsgálata is megközelíthetővé vált.

Az első világháború után, a román művészettörténetírás bekapcsolódása révén az ortodox vagy görög-katolikus templomok képeinek bizánci örökséget őrző vonásai, ezzel egy időben a szász templomfreskók német stílusjegyeinek vizsgálata új szempontokat és eredményeket hozott az erdélyi középkori falképek kutatásában.

„A nemzeti kulturális örökség megőrzésében és restaurálásában - nemzetin érve ez esetben az idők folyamán az ország területén alkotott vagy ide érkezett értékeket - jelentős helyet foglal el a Történelmi Műemlékek Bizottsága Kolozsváron működő, erdélyi tagozatának munkája 1921-1940 között” - állapítja meg Ioan OPRIS.⁵⁵

E bizottságban vagy ennek felügyeletével dolgozott Erdélyben a korszak legtöbb jelentős román és magyar kutatója. A korábbi magyar kutatás eredményeit elismerve és azokat felhasználva folytak tovább - néha magyarországi kutatókkal és intézményekkel együttműködve -, az elkezdett műemlék- és falképrestaurálások, pl.

Vajdahunyad vára vagy a Hunyad-megyei középkori templomokban.⁵⁶

A részben ismert és alig kutatott székelyföldi falfestmények a román művészettörténetek figyelmét is felkeltik, közülük legkivált a bizánci és nyugati ikonográfiát egyaránt ismerő I. D. ŞTEFĂNESCU, aki több falképünket ismerteti a bizánciniszitika nézőpontjából.⁵⁷ A román ikonológia szaktekintélye későbbi, átfogó munkáiban is szót ejt az általa eredetileg ortodox románnak vélt, majd feltételezése szerint a tatárjárás után katolizált székelyföldi templomokról és azok 14-15. századi falképeiről.⁵⁸

Természetesen a korszak magyar művészettörténeti összefoglalóiból sem hiányoznak a székelyföldi, középkori falképegyüttesek említései.⁵⁹ Ugyanakkor KELEMEN Lajos,⁶⁰ DEBRECZENI László,⁶¹ K. SEBESTYÉN József,⁶² VÁMSZER Géza⁶³ kutatásai is fontosak a falképkutatás területén.

Az ikonográfiai kutatás a székelyföldi emléktanyagban mindvégig különös hangsúlyt helyez a Szent László-legenda ábrázolására, a falképek stílusvizsgálata pedig egyre inkább Itália festészetével hozza kapcsolatba az itteni emlékeket. DERCSÉNYI Dezső igen jelentős monográfiájában⁶⁴ végül - GERVICH Tibor máig meghatározó kutatásaira⁶⁵ alapozva - már az olasz trecento képviselőiről, azok erdélyi működéséről értekezik, kiemelve pl. Niccolo di Tommaso feltételezhető nagyváradi működését és általában az olasz műhelyek hatását a Székelyföld 14. századi festészetére is. Ugyanilyen szellemen végzett kutatásokat BALOGH Jolán is ezekben az években.⁶⁶ MAROSI Ernő szerint „Az Itáliához fűződő kulturális összeköttetések meghatározó jelentőségét vallotta igen sokrétű, forráskritikai érvekkel és igen szolid stíluskritikai eredményekkel egyaránt alátámasztott feldolgozásaiban BALOGH Jolán is. Publikációiban, így az Erdélyi renaissance (1943) áttekintésében az itáliai művészet és vele a protoreneszánsz összefüggő, a 13. század óta konstans szerepével számolt. (...) BALOGH Jolán kutatásai elsősorban Erdély, Nagyvárad és Kolozsvár 14-15. századi művészetére irányultak, s e régió művésze-

tében igyekezett felmutatni a 16. századi reneszánsz szervező összefüggéseit a 14-15. századi művészet fő tendenciáival.⁶⁷ Ebből a szempontból igen fontosak BALOGH Jolán fejtegetései, amelyek a 14-15. századi székelyföldi (Bögöz, Gelence, Maksa, Székelyderzs) csatajeleneteinek a Hunyadi tumba (1532) reliefsjeire tett hatását vizsgálják.⁶⁸

A Szent László-legenda falképeinek történeti és ikonográfiai elemzése vált már ekkor LÁSZLÓ Gyulának is egyik fő kutatási témájává.⁶⁹ A legenda egyes tartalmi elemeinek keleti eredetét bizonyító tételeit később mind magyar,⁷⁰ mind szlovák⁷¹ és román⁷² művészettörténészek is vitatták. Mindenképpen az ő modern - régészeti, történeti, néprajzi és művészet-történeti összefüggésében történt - kutatásai révén került a Kárpát-medence e sajátos témája az elmúlt évtizedek művészettörténetének előterébe.⁷³

Visszatérve a *negyvenes évek, vagy leg-
alábbis RADOCSAY idézett korpuszát megelő-
ző egy-két évtized kutatástörténetére*, ENTZ Gé-
za tudatos terepbejárásainak eredményeit szüksé-
ges ismerni még akkor is, ha ő nem elsősorban a
falképeket kutatta; ennek ellenére építéstörténeti
nagy tanulmányaiban a legnagyobb avatottsággal
szólt az épületek festett díszeiről, és több kisebb
publikációjában közölte figyelemre méltó
észrevételeit.⁷⁴ Általában ott érezni ENTZ hely-
ismeretét RADOCSAY összefoglalójában⁷⁵ épp
úgy, mint pár évvel később Virgil VÁTÁSIANU
nagyszabású munkájában⁷⁶

RADOCSAY Dénes közel 150 erdélyi
falképadata, azok ikonográfiai és állapotleírása,
valamint a kimerítő bibliográfia alapvető forrás-
nak tekinthető, de ugyanakkor újabb lendületet
adó kézikönyvnek is a következő évek falképku-
tatása számára.⁷⁷ „Jól használható a kötet katal-
ógusrésze - mondja TÓTH Melinda -, amely a
művek leírásával, nagy irodalomjegyzékkel s a
falképről szóló vélemények konfrontálásával
minden további falfestészeti kutatás kiinduló-
pontjául szolgál, és kézikönyv jellegével a mű-
vészettörténeti összehasonlításokhoz jó segítsé-
get ad.”⁷⁸

Elsősorban RADOCSAY katalógusának
székelyföldi adatait használta fel pár évvel ké-
sőbb V. VÁTÁSIANU is a rá jellemző objektiv-
itással. Az erdélyi középkori festészetet tárgyaló
fejezetekben részletes stíluskritikai elemzést
adott Gelence, Bögöz és Székelyderzs falképei-
ről⁷⁹, és megfontolandó észrevételeket tett általá-
ban e vidék falképeinek datálásával és a további
kutatással kapcsolatban is: „...a Székelyföldön
számos olyan templom van, amely kisebb vagy
nagyobb fontosságú töredéket, valamint időköz-
ben elpusztult vagy bevakolt emléket őriz: a fest-
mények biztosan egy összefüggő csoportot alkot-
tak, de ma már nehezen lehet jellemezni vagy da-
tálni őket. A vizsgálatot nagyon bizonytalanná
teszi az a tény, hogy egyes falképegyütteseket
csupán olyan rajzokból ismerünk, amelyek nem
minden esetben szolgálnak bizonyítékként az
eredeti képek stílusjegyeire vonatkozóan, a fest-
ményekkel kapcsolatos irodalomban pedig a leg-
nagyobb ellentmondások vannak, abból a nyil-
vánvaló szándékból, hogy a datálást minél ko-
rábbra helyezték, figyelmen kívül hagyva néha
az olyan kézzelfogható elemeket, amelyek által
megelőzhetőek lettek volna a tévedések. Az az
igazság, hogy HUSZKA kutatásai után (amelyek
abban az időben nem érintették és nem is érint-
hették a kérdés lényegét) csupán futólag írtak
ezekről a festményekről, habár alapos vizsgálatot
érdemelnének. Ugyanakkor kívánatos volna
megtalálni a módját mindazoknak az emlékek-
nek a felszínrehozására, amelyek az utóbbi évti-
zedek során vakolat alá kerültek. A templomok
más felületeinek vizsgálatát is el kellene végezni,
ahol minden valószínűség szerint még eddig ismeretlen
részletek rejlenek.”⁸⁰

Igazi áttörést a székelyföldi középkori
falképkutatásban Vasile DRĂGUȚ munkássága,
valamint DÁVID László adatközlései jelentenek
a hatvanas és hetvenes években.

„Leginkább Vasile DRĂGUȚ érvényesít-
tette egy sor részlettanulmányban és összefoglaló
áttekintésekben - szlovákiai falfestészeti kutatá-
sok ismeretében - az erdélyi emlékmagyra is a
közép-európai összehasonlító kutatások szem-
pontjait.”⁸¹ Ő „A gótika művészete Romániá-

ban”⁸² című összefoglaló munkájában - Francé STELÉ nyomán⁸³ - sajátos ikonográfiai programot feltételez a falusi templomok festészetében, ezen belül pedig kiemelten elemzi a Székelyföld falképfestészetét is, amelynek kutatásáról már korábban több tanulmányban számolt be. „Mindent összevetve, ha az erdélyi falfestészetet európai perspektívában vizsgáljuk, túlzás nélkül állapíthatjuk meg - mondja DRÁGUŦ -, hogy ez a vidék az európai gótikus falfestészet legérdekesebb területe. Mert miközben Franciaországban, Németországban, Olaszországban ebben a korban már a festett ablakot választották, a szerényebb lehetőségekkel bíró Erdélyben a könnyebben elérhető és kivitelezhető falfestészetet folytatták.”⁸⁴

Időközben TÓTH Melinda Árpád-kori falfestészet című munkája elemez több székelyföldi falképet (Bögöz, Gelence, Sepsikilyén stb.), amelyeknek gótikus ábrázolásait (Szent László-legenda, Szent Margit-legenda, Utolsó ítélet) a román-kori ikonográfiai program továbbélésé-
ként értelmezi.⁸⁵

DÁVID László több évtizedes levéltári, valamint helyszíni kutatásai alapján a középkori Udvarhely-szék addig ismert emlékanyagát foglalta össze, és további vizsgálatokra hívta fel a figyelmet a még мэszréteg alatt lappangó falképekről pl., Énlaka, Homoródkarácsonyfalva vagy Magyarhermány templomaiban.⁸⁶

Igen fontos adatokkal, új falképfelfedezések közlésével járult hozzá a Kovászna-megyei emlékek gazdagodásához a hetvenes években KÓNYA Ádám. Az ő kutatásai hozzák felszínre a kőkösi református templom freskóit, a sepsiszentgyörgyi vártemplom külső festéstöre-
dékeit.⁸⁷

A nyolcvanas években több olyan szintézis-jellegű munka látott napvilágot, amely az addigi kutatás eredményeit próbálta összefoglalni. PROKOPP Mária közép-európai kitekintésű műve Bögöz, Csíkrákos, Gelence és Székelyderzs falképeit az itáliai trecento festészetéből kiinduló
összképben tárgyalta.⁸⁸

Az elmúlt évtizedekben két alapvető művészettörténeti összefoglaló tárgyalta még a szé-

kelyföldi falképméleket. A MAROSI Ernő által szerkesztett nagy szintézisben a legfontosabb székelyföldi emlékek kaptak helyet, és azok alapos ikonográfiai elemzése meg stílusvizsgálata, amelyeket PROKOPP Mária és WÉHLI Tünde írtak meg.⁸⁹ LÁSZLÓ Gyula nagy tanulmányához KERNY Terézia írta meg a Szent László-legenda falképeinek átfogó kutatástörténetét.⁹⁰

Legutóbb JÉKELY Zsombor falképkutatásai érdemelnek figyelmet: ő elsősorban a gelencei és bögözi falképek kimerítő ikonográfiai vizsgálataival hozott új eredményeket.⁹¹

A több mint száz éves kutatástörténetet összefoglalva, valamint az általunk végzett helyszíni vizsgálatokból kiindulva időszerűnek látszik a székelyföldi emlékanyag topografikus feldolgozása, annál is inkább, mert a Vasile DRÁGUŦ által koordinált repertoriális felmérés, amely 1985-ben jelent meg, csupán a dél-nyugat erdélyi templomok falképeit tárgyalja.⁹²

A Székelyföld középkori falképeinek felmérését azért is érezhetjük szükségesnek, mert az eddigi irodalomban gyakran találkozunk a helyszíni ismeretek hiányával és az ebből fakadó téves leírásokkal vagy értelmezésekkel,⁹³ de azért is, mert halaszthatatlannak tartjuk a falfestmények mielőbbi restaurálásának elkezdését. Tény ugyanis, hogy ebből az igen jelentős emlékanyagból mindeddig még egyetlen példát sem említhetünk, amelyen szakszerű restaurálás történt volna. Így a falképek felmérésének értelmét leginkább abban látjuk, hogy egyben megmentésüket is szorgalmazzuk. Hiszen a képet sohasem helyettesítheti a szó.

Jegyzet

1. „HENSZLMANN Imre lev. tag hivatalos tudósítását olvasta fel a máramaros sziget...”. Magyar Akadémiai Értesítő, Bp. 1847, VII. 32-39.
2. RADOCŞAY Dénes: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 172.
3. KÓVÁRI László: Erdély régiségei. Pest 1852. Az említett falképek: Szeben (248. l.), Almakerék (227-228. l.), Darlac (230. l.) és Martontelke (243-244. l.).
4. MÜLLER, Friedrich: Die Schüssburger Bergkirche, ein kunstgeschichtlicher Kirche, Archiv, 1853, N.F.I., 337; uő.: Die evangelische Kirche in BIRTHÄLM., 1857., 208., (a bereghalmi falképek mellett említett tesz Darlac és Somogyom templomainak freskóiról is), uő.: Die Kirchlichen Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen, Jahrbuch..., 1859., Almakerék, 150.-Kisdisznód, 180.

5. REISSENBERGER, Ludwig: Die Kirche des heilige Michael, zu Michelsberg: Mitteilungen der kais.-königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1857. II. 66. (Kisdiszsnód); uő.: Kirchliche Bankunst des romanischen Styles in Siebenbürgen, Jahrbuch der kais.-königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1859. Almakerék (150), Kisdiszsnód (180).
6. IPOLYI Arnold: A középkori magyar falfestészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény. Pest 1864. 4-5.
7. Uo.: 6.
8. Magyarországi művészet 1300-1470 körül. Szerk. MAROSI Ernő, Bp. 1987. I. 19.
9. RÓMER Flóris: Régi falképek Magyarországon. Bp. 1874.
10. STORNÓ Ferenc jelentése erdélyi archeológiai útjáról. Archeológiai Értesítő (a továbbiakban A.É.) (1870).
11. RÓMER Flóris: i.m. 104.
12. „SCHULCZ Ferenc építész jelentése erdélyi útjáról.” A. É. I (1869) 4, 65.
13. SCHULCZ Ferenc: i.m. 4, 10.
14. STORNÓ Ferenc: i.m.
15. „SCHULCZ Ferenc építész jelentése erdélyi útjáról.” A.É., Bp.1869, 8, 145.
16. STORNÓ F., ...jelentése, A. É. 1869, 2,3-5.o.
17. RÓMER, Régi falképek..., 101-102. o.
18. SCHULCZ F., ...jelentése..., A. É. 1869, 10. o.
19. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása, történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból Bp. 1873, VI, 322. o.
20. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása..., Bp. I-VI. 1868-1873.
21. RÓMER F., Régi falképek..., 124-125. o.
22. ORBÁN Balázs: i.m. III. 182. (Bibarcfalva leírása.)
23. E kitérőt itt azért éreztük szükségesnek, mert a tudományos objektívitás hiánya az erdélyi és azon belül a székelyföldi falképkutatás terén később is gyakran felmerült. Ennek következményeként pedig a polémia szintjén, néha a csak a kisajánltás szándékával szóltak az évszázados emlékekről. Így történt pl. a gelencei templom 1932-iki restaurálása alkalmával: az „Universul” c. lap 1932. március 23-i és május 30-i száma a templom és falfestményeinek „régí román ortodox jellegéről” beszél, ezzel szemben a Székely Nép. 1932. június 19-i száma olyan ábrázolásról is említést tesz a falképek között, amelynek a templomban nyoma sincs (Szent István „íródiájának diktálja fiához intézett intelmeit”). Mindez talán szóra sem lenne érdemes, ha nem tudnánk, hogy a tudománytalan és elfogult polémiák hatására pl. a Gelencéhez közel eső Polyán (Kézdíszentkereszt) róm. katolikus, középkori templomának falairól egyszerűen levakarták a falképeket mert - úgy vélték - „görög szenteket” ábrázoltak.
24. ORBÁN Balázs, i.m.
25. Uo., I. 215. o.
26. Uo., II. 67-68. o.
27. Uo., III. 182. o.
28. Uo., I. 120. o. (Szentábrahám), IV. 39. o. (Székelyvaja), IV. 51. o. (Káposztásszentmiklós), IV. 185. o. (Marosszentkirály)
29. Uo., IV. 76. o.
30. Uo., V. 98. o.
31. Uo., VI. 416. o.
32. BENKŐ Károly: Marosszék ismertetése, Kolozsvár, 1868-1869.
33. RÓMER F., i.m.
34. Dr. ORTVAY Tivadar könyvismertetése: Régi falképek Magyarországon, in A. É. 1875. IX. 3. szám 86-94. o.
35. RÓMER F., i.m.
36. Uo.
37. HUSZKA József falképkutató munkásságáról mindegyik a legutóbbiban KERNY Terézia: HUSZKA József és a székelyföldi Szent László-legendák, Művészet Zsigmond király korában, 1387-1437. II. 347-351. o. A Szent László-legenda ciklusainak másolatait közli LÁSZLÓ Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei, Bp. ... HUSZKA másolatait számba veszi és azok őrzésének helyét köli JÉKELY Zsombor: A középkori Szent László-falképek másolatai, Ars Hungarica, 1995, 2, 312. o.
38. pl. A HUSZKA által Margit-legendának vélt gelencei sorozatot HUSZKA J.: Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. században, A. É. 1886, 123-134. o. később a kutatók Alexandriai Szent Katalin legendájával azonosítottak, lásd. DRÁGUT, V.: Restaurarea picturilor de la Ghelina, in Buletinul Monumentelor Istoricé, 1973, 46-47. o.
39. HUSZKA J., A Szent László legenda székelyföldi falképekben. A. É., 1885, V. 211-220. o.
40. A sepsibenyői ref. templom Huszka által leírt és lerajzolt falképeiből 1994-ben kerültek elő töredékek. Székelydályán a templom szentélyében az 1992-ben elkezdett helyreállítás során tártak fel részletek a Huszkatól ismert falképekből.
41. A sepsikélyeni falképek restaurálását a román művelődési minisztérium megbízásával a marosvásárhelyi CR KFT végzi.
42. A HUSZKA által ismert falképek mai állapota: Bibarcfalva (feltárva), Bögöz (feltárva), Cskidnele (feltárva), Cskimenaság (feltételezett középkori freskói vakolat alatt), Erdőfüle (elpusztult), Gelence (feltárva), Homoródszentmárton (elpusztult), Maksa (elpusztult), Nagyajta (mészréteg alatt), Sepsibenyő (feltárt töredék), Sepsikélyen (feltárás alatt), Székelydalya (feltárás alatt), Székelyderzs (feltárva).
43. GERECZE Péter: Magyarország régi falképeinek jegyzéke és irodalma. Magyarország Műemlékei (1905) 486-943., Uő.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. M Me (1906).
44. Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. Szerk. TAGÁNYI K. RÉTHY L.-KADÁR J., Dés 1901.
45. BUNYITAI Vince: A váradi püspökség története. I-II. nagyváradi 1883-184., Uő. Szilágy megye középkori műemlékei Bp. 1887.
46. MÁRKI Sándor: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, Arad, 1892.
47. NEMES Ódön: Néhány székelyföldi freskóról, Székely Hírlap, 1896 okt. 26.
48. TEUTSCH, Fr.: Die Bilder und altare in den evangelische sachsischen Kirchen, in Korrespondenzblatt des Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Szeben, 1896, XIX.
49. SIGERUS, Emil: Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle, Szeben, 1901.
50. ROTH, V.: Das Altarwerk zu Malmkrog. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt 1902.
51. A. É. évfolyamai (1874-1905).
52. Magyarországi művészet 1300-1470 körül Bp. 1987. 21.
53. GERECZE P., i.m.
54. ÉBER I: Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről, Magyarország Műemlékei (Szerk. FORSTER Gyula) Bp. (1915), 71-104. o.
55. OPRİŞ, I.: Protejarea márturiiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire. Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 35. o.
56. Részletes áttekintés a két világháború közötti, erdélyi műemlékvédelmi tevékenységnek lásd OPRİŞ, I., i.m.
57. ȘTEFĂNESCU, I. D.: L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. peintures murales de Valachie et de Moldavie. Paris 1938.
58. Uő.: Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești. Editura Meridiane, București, 1973, 87., 186-187. o. és uő.: Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-a. Edit. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, 61-72. o.

68. DEVALD Kornél: Magyarország művészeti emlékei, Bp. 1927 és
GENTHON István: Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle
1934) 242-248. o. uő: Erdély művészete, Bp. 1936.

69. KELEMEN Lajos: Erdélyi magyar templomi karzat és mennyezetfest-
mények a XVII. századból, Kolozsvár, 1945.

70. DEBRECZENI László oklándi kutatásairól in DÁVID László: A kö-
zpéteri Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981, 230-231. o.

71. K. SEBESTYÉN József vezetésével történt a gelencei templom 1932.
évi restaurálása.

72. VÁMSZER Géza: A csíkszelencei Szent János templom. Különnyomat,
„Dehreceni Szemle” 1934/8.

73. DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora, Bp. é.n. (1941)

74. GEREVICH Tibor: Magyarország románkori emlékei, Bp. 1938.

75. BALOGH Jolán: Az erdélyi renaissance, Kolozsvár, 1943.

76. MAROSI Ernő, i.m. 20. o.

77. BALOGH Jolán, i.m.

78. LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben, Ko-
lozsvár, 1943.

79. VIZKELETY András: Nomádkori hagyományok vagy udvari lovagi
táncok. I. T. LXXXV (1981). 243-275. o.

80. DVORÁKOVA, Vlasta: La légende de saint Ladislav découverte dans
l'église de Velka Lomnica. Iconographie, Style et circonstances de la dif-
fusion de cette légende. Buletinul Monumentelor Istorice IV (1972). 25-
42. o.

81. DRÁGUȚ, V.: Legenda „croului de frontiere” în pictura medievală
din Transilvania. Uo. II (1974). 21-38. o.

82. A téma teljes irodalma, LÁSZLÓ Gyulától: A Szent László-legendă
középkori falkepei. Bp. 1993.

83. ENTZ Géza bibliográfia, (Összeállította VÁCZI Piroska) Műemlékvé-
delmi szemle Bp. 1993, 146-171. o.

84. RADOCSAY D., i.m., több helyen közöl falkepadatokat ENTZ szö-
beli közlése nyomán.

85. VÁTÁȘIANU, Virgil: Istoria artei feudale în Țările Române. I.
București, 1959.

86. RADOCSAY D., i.m.

87. TÓTH Melinda: Árpádkori falfestészet. Bp. 1974, 104. o.

88. VÁTÁȘIANU, Virgil, i.m.

89. VÁTÁȘIANU, Virgil, i.m. 70-771. o.

90. MAROSI E., i.m. 29. o.

91. DRÁGUȚ, V., Arta gotică în România, Bukarest, 1979.

92. STELÉ Fr., Monumenta artis slovenicae, I. La peinture murale an
moyen age., Ljubljana, 1935.

93. „Az erdélyi szellemiség a kölcsonhatások szellemisége.” ROSTÁS
Zoltán: Beszélgetés Vasile DRÁGUȚ professzorral, in A Hét, 1981. júni-
us 19, 3. o.

94. TÓTH Melinda: i.m.

95. DÁVID László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei, Bp.
1981.

96. KÓNYA Ádám: A kőkösi középkori templom, Aluta, Sepsiszent-
györgy, 1970. II. 157-162. o. Uő: A szentgyörgyi vár meglepetései, in
Megyei Tükör, Sepsiszentgyörgy, 1979. XI. 10.

97. PROKOPP Mária: Italian trecento influence on murals in East Central
Europe, particular Hungary, Bp. 1983.

98. Magyarországi művészet 1300-1470 körül...

99. KERNY Terézia: „Keresztény lovagok oszlopa” (Művészettörténeti
adatok a kerlési ütközet ábrázolásához) in LÁSZLÓ Gyula, A Szent
László-legendă falkepei, Bp. 1993, 213-226. o.

100. JÉKELY Zsombor: A gelencei templom, Bp. 1994, Kézirat, Uő., A
bögözi műemléktemplom, Sepsiszentgyörgy, Horror vacui füzetek, 3. 1996.

92. Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV.
1450) Partea I., Coordonator Vasile DRÁGUȚ, autori: Anca BRATU,
Monica BREAZU, Ion ISTUDOR, Maria MOCANU, Maria Irina
POPESCU, Liana TUĞEARU, București, 1985.

93. Kiragadott példaként említjük a gelencei Szent Katalin-legendă falke-
peit, amelyeket olyan jelentős mű, mint a Magyarországi művészet 1300-
1470 körül. szerk. MAROSI Ernő még mindig HUSZKA értelmezésénél
maradva, Margit-legendaként clemez, 205. o.

Despre istoria cercetării picturilor murale medievale (sec. XIII-XV.) din Secuime (Rezumat)

Lucrarea schițează istoria cercetării pic-
turilor murale medievale din Transilvania, în pri-
mul rând a celor din Secuime. Literatura veche
are o importanță deosebită, dat fiind faptul că
discută și picturile care au fost acoperite cu var
,sau chiar distruse ulterior. Primul care face o
analiză serioasă este RÔMER (1874). Desenele
și acuarelele lui HUSZKA, din secolul trecut,
sunt indispensabile nu numai pentru munca de
restaurare. Sintezele mari de la începutul de secol
aparțin lui GERECZE (1905) și lui ÉBER
(1915). Până la mijlocul secolului mai mulți
cercetători au atras atenția asupra influențelor
italiene, și asupra importanței prezenței legendei
lui Sf. Ladislav. În anii 1960-70 DRÁGUȚ abor-
dează problema din direcția cercetării compara-
tivate central-europene și presupune un program
iconografic specific în cazul picturilor murale din
bisericile sătești. Subliniază specificul picturilor
transilvănene în context european (caracterul tar-
div), dar în marele său repertoriu (1985) nu apare
decât materialul sud-vest-transilvănean. Prelucra-
rea materialului secuiesc și restaurarea monu-
mentelor de aici rămâne o sarcină actuală.

On the History of the Research of the Medieval Mural Paintings (13-15th Centuries) in Székelyföld (Abstract)

The paper sketches the history of re-
search concerning the medieval mural paintings

in Transylvania, and especially those in Székelyföld. The old literature has an outstanding importance, as it has in view also the paintings that had been covered with lime or even destroyed afterwards. The first one to do a serious analysis is RÓMER (1874). The drawings and aquarelles of HUSZKA from the past century are evidently necessary not only for the restoration work. The large syntheses at the beginning of the century belong to GERECZE (1905) and to ÉBER (1915). Up to the middle of the century many specialists drew attention upon the importance of the Italian influence, upon the presence of the Legend of St. László. During the years 1960-1970 DRÁGUŢ takes up the problem from the point of view of comparative research in Central-Europe, and supposes an iconographic specific programme in the case of mural paintings inside the village churches. He stresses the specific of the Transylvanian mural paintings in the European context (its belated character) but in his comprehensive repertoire (1985) only the South-Western Transylvanian material can be found. Further study upon the Székely material and the restoration of the monuments remains an actual task.